

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Истеъдод” жамгармаси
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Ўзбекистон Республикаси Фан ва технологияларни ривожлантиришни
мувофиқлаштириш қўмитаси
Ўзбекистон “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Марказий кенгаши
Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Ёш олимлар ва талабаларнинг

**“XXI АСР - ИНТЕЛЛЕКТУАЛ
АВЛОД АСРИ”**

шиори остидаги ҳудудий илмий-амалий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

Нукус, 2016 йил 10-11 июнь

BASLAWI'SH KLASS WOQI'WSHI'LARI'N WO'ZBETINSHE HA'M LOGIKALI'Q PIKIRLEWGE, TEZ JUWAPLI'LI'QQA HA'M TAPQI'RLI'QQA U'YRETIWDE DIDAKTIK WOYI'NLARDI'N' WORNİ'

A.Kadirbergenova

A'jiniyaz ati'ndag'I' NMPI magistranti'.

Bizin' isenimimiz ha'm tayani'shi'mi'z bolg'an jaslarg'a ja'ne de ken' jol ashi'p beriw, perzentlerimizdi zamanago'y bilim ha'm ta'jriybege, wo'zbetinshe pikirge iye bolg'an ma'nawiy jetik, ka'mil insanlar yetip ta'rbiyalaw, wolardi'n' ja'miyetimizde bekkem ha'm mu'nasip wori'n ali'wda za'ru'r sharayatlardi' jarati'p beriw ba'rshemiz ushi'n ha'm qari'z ha'm pari'z.

Islam Karimov

Zamanago'y sabaqqa qoyi'latug'i'n yen' za'ru'r talaplardan biri sabaqta tan'lanatug'i'n temani'n' ilimiy tiykarlang'an boli'wi', yag'ni'y sabaqta go'zlngen maqset ha'm woqi'wshi'lardi'n' imkaniyati'n yesapqa alg'an halda temani'n' ko'lemin belgilew, woni'n' qi'yi'nli'q jag'dayi'n ani'qlaw, aldi'ng'i' u'yrenilgen tema menen baylani'sti'ri'w, woqi'wshi'larg'a berilgen tapsi'rmalardi'n' izbe-izligin ani'qlaw sabaqta kerek bolatug'i'n qurallardi' belgilew ha'm qosi'msha ko'rgizbeli qurallar menen bayi'ti'w, interaktiv metodlardan paydalang'an halda sabaqta mashqalali' jag'day jarati'w, ta'lim metodlari' ha'm usi'llari'n bir-biri menen bekkem baylani'sti'ri'p ali'p bari'w na'tiyjeliligin asi'radi'.

Innovacion texnologiyalardan paydalang'anda woqi'tiwshi' to'mendegilerdi biliw lazi'm:

- interaktiv usi'llar, woni'n' mazmuni';
- ta'lim maqsetin a'melge asi'ri'wda interaktiv usi'llarni'n' worni' ha'm ro'li;
- pa'nler boyi'nsha interaktiv usi'llardi' qollaw usi'llari';
- ta'limlik ha'm isshen'lik woyi'nleri';
- mashqalali' - rawajlandi'ri'wshi' ta'lim metodlari'
- woqi'wshi'lardi'n' wo'zbetinshe iskerligin sho'lkemlestiriw ha'm ta'miynlew jollari';
- woqi'wshi'lardi'n' wo'zbetinshe islew iskerligin asi'ri'w usi'llari';
- ko'rgizbeli woqi'ti'w usi'llari';
- ta'lim- ta'rbiyani' aktivlestiriwshi' usi'llar;

Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'rinde ta'lim-ta'rbiyani' tu'pten wo'zgeriw aldi'ng'i' pedagogik texnologiyalardi' rawajlandi'ri'w, —Ta'lim beriwdin' aldi'ng'i' pedagogik texnologiyalardi', zamanago'y woqi'w-usli'pli'q processlerdi jarati'w ha'm woqi'w-ta'rbiya processin didaktik ta'repten taminlewge baylani'sli' yekenligi ko'rsetiledi. Ta'limdi aktivlestiriwshi axborat texnologiyasi' ha'm multimediya qurallari', sonday-aq interaktiv usi'llar, didaktik materiallar ha'mde woyi'nlardan ken' paydalani'w sabaq si'pati'n da'rejesin asi'radi'. Sabaqti'n' barli'q basqi'shlari'ni'n' bir-birinin' uyqasli'g'i'n ta'miynlep, pa'nge, temag'a say halda maqsetli ha'm paydali' na'tiyje ku'tiletug'i'n tu'rli woyi'nlar tiykari'nda shi'ni'g'i'wlardi' sho'lkemlestirip ali'p bari'w, sabaq basqi'shlari'n sha'rtler menen belgilep, sha'rtlerdi mazmunli' tu'sindirip slayd arqali' ko'rsetiw woqi'wshi'lar di'qqati'n tarti'p, qi'zi'g'i'wi'n asi'radi'.

—Min' ma'rte yesitkennen bir ma'rta ko'rgen jaqsi' naqi'li'na a'mel yetken halda slaydlar, tu'rli multimediya qurallari' tiykari'nda ko'rsetiw arqali' temani' jari'ti'p beriw woqi'wshi'ni'n' woylawi'n bayi'tadi', du'nya qarasi'n ken'eytedi. Wolarg'a taza tema boyi'nsha ani'q tu'sinik, bilim, ko'nlikpe payda boli'wg'a ja'rdem beredi.

—Aldar ko'se, —Awa, yaq, —Aqi'l nishani, —Domino, Jol jo'nekey, —Final, —Jumanji, —Wo'zin'di an'la, —Si'rli' togayli'q, —Baxtli' san,—Shoqqi'g'a shi'q, —Wo'z-wo'zin'di tap!, —Si'rli' japi'raq, —U'lesin'di qos, —Dawam ettirin', —Bilgir kemesi (sayaxat sabaq), —Bilimdanli'q si'nawi', kibi aktivlestiriwshi usi'llardan ha'm woyi'nlardan paydalani'p shi'ni'g'i'wlardi' sho'lkemlestiriw ku'tilgen na'tiyjeni beredi.

Bul kibi usi'l ha'm woyi'nlar woqi'wshi'lardi' a'sirese baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n zeriktirmeydi ha'mde sharshatpaydi'. Kerisinshe wolardi'n' pa'nge bolg'an qi'zi'g'i'wlari'n asi'ri'p, aktivlestiredi. Sabaq processinde woqi'wshi'lardi' bir-birin tu'sinip

birgelikte islewg'e, birge toparlardi' qorgawga' alg'a ilgerletedi. Wo'zbetinshe ha'm logikali'q pikirlewge, tapqi'rli'qqa, tez juwapli'li'qqa u'yreledi. Didaktik woyi'nlar bilimlardi wo'zlestiriw processin qolaylasti'radi', aqi'li'y iskerligin asi'radi', wo'z qa'biletin ko'setiwg'e, woyi'n maqsetine yerisiw ushi'n wo'z bilimn ko'nlikpe ha'm ta'jriyelerdi qollawg'a imkani'yat jaratadi'. Woqi'wshi'larda hayran qalarli'q sezimin woyati'p, qizig'i'shi'lig'i'n asi'ri'w, jan'a bilimlardi iyelewine ja'rdem beredi. Buni'n' ushi'n woqi'wshi'lardi'n' qi'zi'g'i'wshi'li'g'i'n yesapqa alg'an halda tu'rli didaktik woyi'nlar di' qollani'w maqsetke muwapi'q boladi'.

Men sabaqlarda aldi'ng'i' pedagogik texnologiyalardan, interaktiv sabaq usi'llari'nan ken' paydalani'p shi'ni'g'i'wlar di' sho'lkemlestiriw ku'tilgen na'tiyjeni beredi dep yesaplag'an halda aldi'ng'i' ta'jriyeler tiykari'nda jaratqan ayi'ri'm usi'llar ha'm didaktik woyi'nlar di' mi'sal keltirmekshimen.

—Final woyi'ni'.

Jazi'w taxtasi'na su'wretli plakat ildirilip qoyi'ladi':

Klass woqi'wshi'lari' 3 toparg'a bo'linedi. Ha'r bir topar ushi'n at ha'm topar belgisi beriledi. Pa'nge, temag'a say sha'rtler belgilenip, toparlar sabaq dawami'nda wo'z bilimlerin si'naydi'. Ha'r bir sha'rt boyi'nsha woqi'wshi'larg'a —Alti'n, —Gu'mis, —Bronza medallari' tapsi'ri'ladi'. Sabaq son'i'nda toparlar toplag'an medallarg'a qarap wolardi'n' topar belgileri final ko'teriledi ha'm ha'r bir topardan aktiv qatnasqan woqi'wshi'lar da medallar menen bahalanadi' ha'm xoshametlenedi.

Bul woyi'n woqi'wshi'lardi' tapqi'rli'q ha'm tez juwapli'liqqa iytermelep pa'nge qi'zi'g'i'wi'n asi'radi'.

-Baxtli' san woyi'ni'.

Bul woyi'ndi' ba'rshe pa'nlerde ha'mde sabaqti'n' barli'q basqishlari'n wo'z ishine alg'an halda qollaw mu'mkin. Sabaqti'n' sho'lkemlestiriwshi bo'liminde woqi'wshi'larg'a nomerli kartochkalar tarqati'ladi'. — Baxtli' san dep jazi'lg'an quti'sha aylandi'ri'p, sabaqti'n' 1-basqi'shi'nda woynalatug'i'n nomerler yag'ni'y 1-sha'rt boyi'nsha tapsi'rmalardi' wori'nlaytug'i'n woqi'wshi'lar ani'qlanadi'. Wolar Baxtli' san taxtasi'nan su'wretli tapsi'rmalardi' tan'lap soraw ya'ki tapsi'rmalardi' wori'nlaydi'. Sol ta'rizde barli'q basqi'shta ha'mme woqi'wshi'lardi'n' qatnasi'wi' ta'miynlenedi. Tek bir kartochka uti'sli' dep jazi'lg'an boladi. Sol kartochka kimg'e tu'sse 5 balldi qolg'a kiritedi. Bul woyi'n woqi'wshi'lardi' sergek boli'wg'a qi'zi'g'i'w ha'm itibar menen shi'ni'g'i'w di' gu'zetiwg'e iytermeleydi.

“Wo'zin'di an'la!” woyi'ni'.

Bunda aldi'ng'i' partada woti'rg'an woqi'wshi'lardi'n' arqa jag'asi'na skoch ja'rdeminde su'wretli tarqatpa japi'sti'ri'ladi'. Iqtiyariy arqa partada woti'rg'an woqi'wshi'lardan tarqatpa jazi'lg'an so'zdi tu'sindiriy yamasa ta'riplep beriy soraladi. Woqi'wshi' arqasi'nda jazi'lg'an so'zdi berilgen si'pati'na tiykarlani'p tabi'wi' kerek boladi'. Tu'sinikti tuwri' keltirilgen ha'm tu'sinik tiykari'nda wo'zin an'lag'an woqi'wshi' xoshametlenedi. Bul woyi'n woqi'wshi'lardi'n' awi'z-eki so'ylewin, yerkin ha'm logikali'q pikirlew qa'biletin bekkemleydi.

Bul woyi'nni'n' qag'i'ydalari'n soraw processinde qollaw maqsetke muwapi'q boladi'.

Ma'selen :

1- Woqi'wshi': kelbetlik

2- Woqi'wshi': Shaxs ha'm zatlardi'n' belgisin bildirip qanday? qaysi'? Sorawlarina juwap beredi

1-Woqi'wshi': kelbetlik

Bul woyi'ndi' barli'q pa'nlerde qollani'w mu'mkin.

“Aldarko'se” woyi'ni'.

Bul woyi'ndi' wo'tken temani' bekkemlew processinde qollaw mu'mkin.

—Aldar ko'se ro'lin mug'allim wori'nlasada boladi' ya'ki aldi'nnan tapsi'rma berilip klastin' aktiv woqi'wshi'si' wori'nlasa boladi'. Bunda —Aldarko'se ro'lin wori'nlawshi' wo'tken temag'a baylani'sli' mag'li'wmatlardi' berip wo'tedi. Woqi'wshi'lar bolsa mag'li'wmatlar ishinen natuwri' qagi'ydalardi' tawi'p tu'sindiriyleri kerek boladi'.

Ma'selen: Atli'q so'z shaqabi'. Zatti'n' ati'n bildiredi. Qanday? qaysi'? soralarina juwap beredi. Atli'q ha'retti bildirip keledi.

Bul woyi'n da woqi'wshi'lardi' tapqi'rli'qqa u'yreledi. Diqqatli' boli'wg'a, itibar menen ti'n'lawg'a pikiriy yerkin bayan yetiwge u'yreledi.

Sabaqlarda interaktiv sabaq usi'llari'n, didaktik woyi'nlar'di' maqsetli, wori'nli' ha'm na'tiyjeli qollaw ha'r ta'repleme toli'q, wo'z yerkin pikerine iye, teren' woylanatug'i'n, tapqi'r ha'm tez juwapli'li'q ba'rkamal a'wladti' ta'rbiyalawda u'lken a'hmiyetke iye boladi'.

Joqari'da keltirilgen pikirlerden juwmaqlap ayti'w mu'mkin, interaktiv metodlardi' qollap sabaq wo'tilgende, klasta sabaqqa qi'zi'qpayatug'i'n woqi'wshi' qalmaydi'. Woqi'wshi'lar arasi'nda dostana mu'nasibet jarati'ladi'. Ba'rshe woqi'wshi'lar sabaq processine qarati'li'p, wolardi'n' sabaqqa qi'zi'gi'wi' artadi'. Woqi'wshi'lar keleshekte wo'zbetinshe bilim ali'wg'a, wo'ner iyelewge imkan jarati'ladi'.

И.ЮСУПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ТЕҢЕҰЛЕРДИҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҰЫ

Г.Ш.Жумамуратова, М.Д.Бекбергенова
Әжинияз атындағы НМПИ

Хәр қандай көркем шығарма көркем сөз гаўхарлары менен бериледи. Мине, усы сыпатлары менен ол көркем өнердиң басқа тараўларынан ажыралып турады. Өйткени, көркем шығарманың қунлылығы, жазыушы яки шайырдың ўақыяларды анық ашып бериў ушын қолланылатуғын сөзлерден дурыс пайдаланыўдағы шеберлиги менен айрықшаланады. «Шығарманың көркемлиги дегенде оның идеялық мазмунының берилиўинен баслап, сюжет қурыў, образ жасаў, адам характерлерин жасаў, ўақыяларды байланыстырыў, шебер тил керек болады»[1:149].

Хәр қандай шығарманың мазмунының тереңлиги оның көркемлик пенен сүүретлеўинде көринеди. Тилдиң көркемлик дәрежесин ашып бериўде теңеў, эпитет, параллелизм, метафора, синоним, антоним ҳ.т.б сыяқлы тилдиң көркемлеў қуралларынан пайдаланылады. Солардың ишинде әсиресе теңеу сойлеў тилинде де, поэзиялық хәм прозалық шығармаларда да жийи қолланылады. «Теңеў арқалы сүүретленип атырған нәрсени айрықша атап көрсетиў ушын оны соған уқсас екинши бир нәрсе менен салыстырады., тенеиди. Теңеўлер бурыннан қарақалпақ әдебиятында бар болып “дай-дей, тай-тей, ша-ше, дайын-дейин, тайын-тейин, киби, яңлы, мегзер, мисли ,тәризли, сыяқлы суффикслердиң хәм жәрдемши сөзлерден жасалады».[1:154] Қарақалпақ әдебиятының көрнекли ўәкиллериниң бири бүлбилзибан шайырымыз И.Юсупов шығармаларында да жүдә өнимли қолланылған. Мысалы оның “Қаратал” қосығында:

Гә шежиресин баслайтуғын ғаррыдай үнсиз,
Гә романтик жас қыялдай шуўлап тынымсыз,
Қулағымнан кетпес еле туўысқан талым,
“Шайыр бол” деп маған талай сыбырлағаның.[2:5]

-деп жаслық дәўранларының гуўасына айланған қараталды жаслық жигер хәм сезимлери менен сүүретлеп береді.

Сондай-ақ “Шөгирме” деп аталған қосығында:

Алдыңнан қарасам артың аўықтай,	Байлар қашты телпеклери дирилдеп,
Қапталдан қарасам түриң ғаўықтай,	Қызыл күшке бардаш бермей зирилеп,
Қыста сәўирлеген түйетаўықтай,	Айбатланып дигирмандай гүрилдеп,
Самал қақса хәңкийесең шөгирме.[2:72]	Жамай жаўарына тийдиң шөгирме.[2:49]

-деп шайыр тарийхый тулғалардың бири болған бизиң ата-бабаларымыздың бас кийими, өткен тарийхтың гуўасы, халқымыздың сол дәўирдеги жақын сырласы болған шөгирмени тәриплеп көркем сөз бенен сүүретлеп көрсетеди.

Шайырдың балалығын, жаслығын, туўысқанының өмирине байланыслы жазылған еске түсириўинде яғный: “Таллы жағыстағы еске түсириўлер” қосығында да көркемлеў қуралларынан орынлы пайдаланылған. Мысалы:

Бирақ ат басындай еди әрманы,	Кирпиги қайысқан тебендей еди,
Сыңқ-сыңқ етип күлди алдыма келип,	Кумай көзлер мени жегендей еди,
Оның ықлас пенен күлгенин көрип,	“Ағаңнан хат жоқпа” дегендей еди,
Ойлар едиң қыз екен деп әрмансыз,	Әйралық дәртине иштен жанған қыз.[4:19]

ИЖТИМОЙИ-ГУМАНИТАР ФАНЛАР

Кириш	3
1. Алламбергенова Г.К. Қарақалпақ эпосларын типологиялық салыстырмалы усылда үйрениўдиң гейпара мәселелери.....	5
2. Бахиева Г., Шынназарова С. 7-класста тиркеўишлерди оқытыў мәселелери...	7
3. Адилова Ш. Утамбетова А. Бердақ шығармаларында фольклорлық көринислер.....	10
4. Уснатдинова Д. Шамуратова З.А. К истории изучения литературных взаимосвязей.....	13
5. Турдымуратова А.Б. Различные подходы к пониманию интеллекта.....	15
6. Тойлибаев С.М. Физикалық шынығыўларды орынлаўда хәм спорт пенен шуғылланыўда педагогикалық бақлаў.....	17
7. Тоқымбетова Г. Бердақтың эпикалық шығармаларының поэтикасы.....	19
8. Salieva Z. O'zbekstanda qamsizlandiriw bazarinin' payda boliwi, rawajlaniw tendentsiyalari ha'm perspektivalari.....	22
9. Sagatdinova G. Ruwxı'ylı'q tiykarları'n woqı'tiw'da klasstan ti's jumi'slardi'n' a'hmiyeti.....	24
10. Пахратдинова А., Баўатдинова С. Аббаз Дабыловтың «Баҳадыр» дәстанында Ўатан тәрийпи.....	26
11. Палымбетова М. XIX әсир қарақалпақ поэзиясында халықаралық сюжетлердиң типологиясы Palimbet.....	28
12. Palimbetova M. M. Seytniyazov poeziyasi'nda mazmun ha'm forma birligi.....	32
13. Отарова Т. Бекбергенова М. Ибрайым Юсупов поэзиясында өмир философиясы.....	34
14. Orazbaeva G. Bekbergenova M. Ha'zirgi da'wir qaraqalpaq poeziyasında A'jiniyaz da'stu'rleri.....	36
15. Niyazi'mbetova G. Qaraqalpaq awi'zeki so'ylew tilinde sonor dawı'ssi'zlardi'n' jumsali'wi'ni'n' ayi'ri'm wo'zgeshelikleri.....	39
16. Байниязова З. М.Бекбергенова И. Юсупов лирикасында Ўатан темасы...	41
17. Мамбетова И. Чет тилини ўкитишда шахсга йўналтирилгн таълим.....	43
18. Kdirbaeva G. Baxieva P. The role of language awareness in cross-cultural development.....	45
19. Kdirbaeva G., Utepova D. The field of semantics in cognitive linguistics.....	49
20. Каниязова Ж. Ш.Сейитовтың «Халқабат» роман-тетралогиясының сюжетли дүзилиси.....	51
21. Қаллибекова Х., Ктайбекова З. Х. Турымбетов поэзиясында дослық темасы	54
22. Қайыпназарова Р. Ктайбекова З. Ж. Дилмуратов шығармаларында тәбият темасының сәўлелениўи	56
23. Қайыпназарова М.Қ. Қарақалпақ тили арқа диалекти сөйлесимлеринде тутыныў буйымларының атамалары	59
24. Қайыпназарова М.Қ. Қарақалпақ тили арқа диалекти сөйлесимлеринде фразеологизм хәм нақыл-мақаллардың қолланылыўы.....	61
25. Kadirbergenova A. Baslawi'sh klass woqi'wshi'lari'n wo'zbetinshe ha'm logikali'q pikirlewge, tez juwapli'li'qqa ha'm tapqi'rli'qqa u'yretiwde didaktik woıi'nlardi'n' worni'.....	63
26. Жумамуратова Г. Ш. Бекбергенова М.Д. И.Юсупов шығармаларында теңеўлердиң қолланылыўы.....	65
27. Жақсылықова А. Бекбергенова М. Д. И. Юсуповтың тарийхый поэмаларында батырлар образы.....	66